

NEKA HRONOLOŠKA RAZMATRANJA OKO BUBANJSKO-HUMSKE GRUPE

MILUTIN V. GARASANIN

Pažnja praiistoriskih arheologa koncentrisana je, osobito u poslednjim godinama na probleme relativne i apsolutne hronologije. Interesovanje za ova pitanja sasvim je opravdano i razumljivo. Bez fiksirane hronologije nemoguće je bliže odrediti ni okvir u kome se pojedine kulturne grupe razvijaju, ne može se takodje ostvariti ni krajnji cilj svakog sistematskog arheološkog istraživanja, utvrđivanje istoriskog, umetničkog i socijalno-ekonomskog razvitka. Arheološki rad lišen hronološkog okvira, plod je praznog domišljanja, čiji je rezultat jalova spekulativnost.

U unutrašnjosti Balkanskog Poluostrva, posebno Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji, postoje dovoljni elementi za utvrđivanje relativne, pa dobrim delom i apsolutne hronologije: nalazeći se u neposrednom susedstvu egejsko-anatolskog područja ove oblasti bile su sa njim u tesnoj kulturnoj vezi. Povezanost u isti kulturni kompleks pruža ovde mogućnost utvrđivanja sigurnije relativne hronologije, a importovani objekti daju osnove za bliže apsolutno-hronološko povezivanje.¹ Ovakvi elementi importa postoje još u neolitu, n. pr. vinčansko-tordoškoj fazi vinčanske grupe,² dok ih kasnije, u bubanjsko-humskoj grupi, koja obeležava početke metalnog doba, nalazimo u nešto većoj meri. Na ove poslednje elemente nedavno je ukazala D. Garašanin.³ Rezultati novijih iskopavanja u našoj zemlji, posebno na Bubnju i Velikoj Humskoj Čuki kod Niša, kao i bliže upoznavanje odgovarajućih pojava u Grčkoj, pružaju danas izvesnu dopunu izlaganja D. Garašanin, dajući mu čvršću podlogu i potporu. S toga je potrebno da se najpre posebno osvrnemo na pomenuti materijal.

U svome radu D. Garašanin obradila je jedan pehar na niskoj nozi sa uvučenim obodom (sl. 1), jednu malu kamu sa izvijenom oštricom (sl. 5), pehar sa visokom trakastom drškom preko oboda (sl. 2) i jedan fragmenat

¹ Pri tome se naravno mora voditi računa i o činjenici da ni medju elementima pravog importa nije moguće svima pripisati uvek istu važnost, što zavisi pre svega od namene objekata i materijala od koga su radjeni. Svakako da i ovde prvo mesto po značaju pripada keramici koja, zbog svoje lake lomljivosti, nije mogla ostati u upotrebi predugi niz godina. Na pitanje metode ocene značaja importovanih objekata osvrćem se na drugome mestu, u jednom radu koji se nalazi u štampi u Starinaru.

² M. Garašanin, *Archaeologia Jugoslavica* I (1945), 1 i d.

³ D. Garašanin, *ibid.*, 19 i d.

minijske keramike (sl. 4). Na prvom od ovih objekata nema potrebe posebno se zadržavati, pošto je o njemu tačna i dovoljna ocena, kako u pogledu njegove opšte pripadnosti ranoheladskom periodu, tako i u smislu njegove bliže datacije u tom periodu.⁴

Od većeg značaja bila bi kama sa izvjesnom oštricom (sl. 5). D. Garašanin protumačila je ovaj predmet kao import, ili objekat nastao u našim krajevima direktnim ugledanjem na uzore sa jugoistoka.⁵ Kao najbliže analogije našem primerku, ona je navela kamu iz Eutresisa, kao i primerke iz Troje. Bliže uporedjenje ovih objekata sa onim sa Velike Humske Čuke, pokazuje da se radi o dvema raznim varijantama jednog istog osnovnog tipa, kojima je zajednički izvijeni oblik oštrice, dok je razlika između njih u tome, što je kod varijante iz Eutresisa ploča

Sl. 1.

za utrdjivanje drške zapravo izvučena na gore u vidu trna, što važi i za trojanske primerke, dok je na Velikoj Humskoj Čuki, ovaj deo znatno ovalno proširen.⁶ Treba naročito izričito pomenuti da varijanta sa Velike Humske Čuke nije nepoznata u Grčkoj: ona je zastupljena jednim primerkom kame iz groba 107 u Asine, koji publikuju Frödin i Person.⁷ Istoj varijanti pripada i jedan primerak iz Argosa nadjen

⁴ Ibid., 20—21. Ovde se danas mogu spomenuti i primerci sudova ovog oblika sa iskopavanja D. Theoharisa u Rafini u Atici. Objekti, još nepublikovani, čuvaju se u Arheološkom muzeju u Atini. Među ovim materijalom mogao sam osobito zapaziti nekoliko primeraka koji se fakturam jako približuju objektu sa Velike Humske Čuke. Prema podacima dobijenim u Arheološkom muzeju u Atini objekti iz Rafine pripisuju se ranoheladskoj fazi III. Up. i S. Hood, *Journal of Hellenic Studies* LXXV (1955), Suppl., 6.

⁵ D. Garašanin, op. cit., 21.

⁶ H. Goldman, *Excavations at Eutresis in Boeotia* (1931), 216 i d., sl. 286, 7. D. Garašanin, op. cit. sl. 4 a.

⁷ O. Frödin-A. Persson, *Asine* (1958), 257 i d., fig. 184, 5. Ovde se kao analogija takodje navodi primerak iz Eutresisa, kao i paralele iz Male Azije. Analogija iz Fokide, koja se medjutim ovde navodi nema zapravo nikakvih osnova, jer se radi o običnoj kami sa proširenim delom za utrdjivanje drške i pravim sečivom. Da je ovaj poslednji objekat nađen na zdravici u neolitskom naselju je samo posledica neuočnog poremećaja u sloju. Za ovaj primerak up. i *I. Μυλωνάς*, *Η νεολιθική εποχή εν Ελλάδι* (1928), 61, sl. 64.

prilikom iskopavanja francuske škole u ovom mestu 1955 godine.⁸ Iako mi bliži podaci o sloju gde je ovaj predmet nadjen i uslovima nalaza nisu poznati, svojim tipološkim karakterom primerak iz Argosa identičan je sa komadom sa Velike Humske Čuke. Najzad kame tipa sa izvijenom oštricom zastupljene su još jednom varijantom, poznatom sa nedavnih iskopavanja J. Caskey-a u Lerni (sl. 5).⁹ Varijanta kojoj pripada ovaj objekat veoma je bliska onoj sa Velike Humske Čuke ili iz Asine, od koje se razlikuje samo svojim većim dimenzijama i činjenicom da se na delu za utvrđivanje drške nalaze dva umesto tri eksera.

Sl. 2.

Utvrđivanje hronologije ovde navedenih varijanata ne pričinjava posebnih teškoća. Najstarija je, bez sumnje, varijanta iz Lerne, koja potiče iz jednog sloja ranoheladske faze, koji, po svemu sudeći, mora pripadati prilično ranom razdoblju ove epohe, jer prethodi njenom glavnom objektu, t. zv. kući od čerpiča.¹⁰ Varijanta iz Eutresisa svakako je kasnija. Ona potiče iz sloja neposredno iznad zgrade T iz ranoheladske faze III, te kako ističe H. Goldman, može pripadati ili ovom razdoblju, ili početku srednjeheladske epohe.¹¹ Najzad varijanta sa Velike Humske Čuke pripada već nesumnjivo potpuno razvijenom srednjeheladskom periodu, iz koga potiče grob 107 u Asine.¹²

⁸ Muzej u Argosu, nepublikovano.

⁹ J. Caskey, *Hesperia* XXIV (1955), 46, Pl. 23 b; up. isti, *Archaeology* 1955, 120, fig. 9.

¹⁰ *Hesperia*, loc. cit.

¹¹ Goldman, op. cit., 218.

¹² Frödin-Persson, op. cit. 275 i d. Interesantan prelazen tip između kama sa izvijenom i onih sa pravom oštricom predstavlja primerak iz Seskla koji publikuje X. Τσοῦνιας, *Αἱ προϊστορικοὶ ἀκροπόλεις, Διμυνίου καὶ Σέσκλου* (1908. 132 id.) T. 4,15. Kod njega su leđa sečiva potpuno prava, a samo oštrica nešto izvi-

Iz svega gore iznetoga proizlazi, dakle, jasno da kame sa izvijenom oštricom pretstavljaju formu orudja poznatu u egejskom, a delom i u maloaziskom području, i da se javljaju u nekoliko varijanata koje obuhvataju period ranog i srednjeg heladskog doba. Varijanta zastupljena na Velikoj Humskoj Čuki pripada ovom poslednjem periodu.

Pehar sa velikom drškom koja prelazi preko oboda, jedan je od oblika keramike koji se takodje nesumnjivo vezuje za srednjeheladsko doba. D. Garašaniin navela je niz analogija koje pokazuju postojanje ovih oblika prvenstveno na grčkom kopnu, gde su poznati u okviru ke-

Sl. 3.

ramike sa mat slikanim ornamentima (matt painted), dok im forma nije strana ni sivoj miniskoj robi.¹³ Isti oblik, nekada i sa dve naspramne drške stvarno je poznat sa niza nalazišta u Grčkoj i izradjen u raznim tehnikama. Tako ga nalazimo u Egini,¹⁴ Asine, medju materijalom koji istraživači ovoga nalazišta pripisuju srednjeheladskoj fazi II, i gde je oblik o kome je reč takodje u grupi matt painted keramike,¹⁵ zatim u obliku žute minijske keramike u Korakou.¹⁶ I sud iz Schacht-groba IV

jena. Oblik dela za utvrđivanje drške sličan je onome na varijantama iz Lerne i Velike Humske Čuke, sa razlikom što ovde ima 4 rupice za eksere. Po Tsun-tasu predmet pripada grobu 25 (medutim u tekstu o tom grobu, op. cit., 136 ovaj se objekat ne pominje), koji potiče iz srednjeg heladskog perioda.

¹³ D. Garašaniin, op. cit., 21

¹⁴ G. Welter, A'gina (1938), 14 i d., Abb. 21

¹⁵ Frödin-Persson, op. cit., 271 i d., fig. 186. Za podelu srednjeheladske faze prema karakteru materijala, koju predlažu ovi autori up. i bid., 260 i d. Treba ipak podvući da se ovaka podela zasada još uvek mora smatrati problematičnom, s obzirom na teškoće hronološke diferencijacije srednje-heladskog materijala uopšte. Up. i F. Schachermeyr, Prähistorische Kulturen Griechenlands (sep. iz Pauly-Wissowa, Realencyclopädie d. klassischen Altertumswissenschaft, Suppl. VI), st. 1454.

¹⁶ C. Blegen, Korakou (1921), 18 i d., fig. 26 (sa jače zaobljenim profilom, no kod primeraka iz Velike Humske Čuke). I u slikanoj keramici srednjeheladskog doba zastupljena je ova forma, up. ibid., 24 i d., fig. 38.

u Mikeni, pripada u krajnjoj liniji ovom obliku,¹⁷ dok se u Egini oblik o kome je reč javlja sa importom Kamares keramike.¹⁸ Za nas je medjutim od osobitog interesa jedan primerak suda ove vrste otkriven 1956 godine prilikom iskopavanja D. Theoharisa na nalazištu u Jolkosu kod Veleša,¹⁹ u srednjeheladskom sloju (sl. 3). Ovaj je primerak od posebnog značaja, jer se na njemu spajaju oblik i faktura koje nalazimo i na objektu sa Velike Humske Čuke, lokaliteta na kome je primerak ove vrste usamljen i stran. Pomenute analogije, a osobito primerak iz Jolkosa, ubedljivo potvrđuju da se kod našeg objekta radi o importu sa juga.

Predjimo najzad na poslednji objekat koji nas ovde interesuje: fragmenat minijske keramike sa Velike Humske Čuke (sl. 4), na koji je prvi pažnju skrenuo Milojčić, pa su zatim o njegovom značaju govorili i drugi autori.²⁰ D. Garašanin istakla je da se ovde može raditi o jednoj imitaciji prave minijske keramike, koja bi poticala sa juga.²¹ Rešavanje ovoga problema iziskuje i nešto detaljniji osvrt na karakter minijske keramike uopšte. U svojim osnovnim, da tako kažemo klasičnim oblicima, sive minijske keramike (grey mynian), ova je vrsta grnčarije potpuno jasno određena u fakturi (svetlo siva keramika, čija površina, pri dodiru, daje utisak da je prevučena sapunicom), tehnicu (rad na grnčarskom kolu) i oblicima (pehar sa dve drške i pehar na visokoj, prstenastoj nozi).²² No pored ove klasične minijske keramike postoje na području Grčke, niz lokalno radjenih keramičkih vrsta, čiji se oblici vezuju za oblike minijske keramike, faktura imitira minijsku, iako po pravilu ne dostiže nikada odlike koje karakterišu minijsku keramiku pri dodiru, no one su po pravilu uvek izvodjene slobodnom rukom. Najpoznatija u ovoj grupi bila bi t. zv. minijska keramika Argolide (Argive mynian), čiji naziv nije najsrećnije odabran,²³ jer se keramika vrlo sličnog karaktera pojavljuje i u drugim područjima. Da pomenemo najzad, da postoje i jako grube keramičke vrste, radjene u mnogo primitivnijoj tehnici od loše prečišćene zemlje ili zemlje mešane sa zncima peska, često neujednačeno pečene, koje medjutim nesumnjivo drže oblike minijske keramike i predstavljaju forme koje ovu keramiku prate. Takva grnčarija poznata je n. pr. medju tesalskim materijalom srednjeheladskog doba,²⁴ ali se nalazi i na drugim mestima. Kao primer

¹⁷ Up. napr. N. Åberg, *Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie IV-Griechenland* (1955), 45 i d., Abb. 74.

¹⁸ Welter, loc. cit.

¹⁹ Prijatna mi je dužnost da na ovom mestu zablagođarim kolegi Theoharisu, koji mi je ljubazno dao podatke o ovom objektu i njegovu fotografiju sa odobrenjem da je mogu publikovati.

²⁰ V. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas* (1949), 55-56. Milojčić je tada datirao Veliku Humsku Cuku u srednjeheladsku fazu II. Pominjući kamu iz Velike Humske Čuke, on navodi da ona ima tri rupice za eksere, što treba medjutim ispraviti.

²¹ D. Garašanin, op. cit., 21 i d.

²² Poslednji put su odlike ove keramike dobro sumirane kod Schachermeyr, op. cit., 1463 i d.

²³ Ibid., 1454-1465.

²⁴ Milojčić, *Archäologischer Anzeiger* (1955), 204 i d.

ovakve grnčarije navodim jedan fragmenat nadjen kao slučajan nalaz u Brauronu u Atici, na mestu jedne velike srednjeheladske i mikenske akropole²⁵ (sl. 6). Primerak koji ovde donosim pripada srednjeheladskoj gruboj keramici, a svojim oblikom bliže se vezuju za forme koje Frödin i Persson smatraju osobito starim u okviru pomenutoga perioda.²⁶ Fragmenat minijske keramike sa Velike Humske Čuke zapravo se prvenstveno može vezati za drugu vrstu minijske keramike, t. j. lokalne imitacije koje podražavaju klasičnim minijskim oblicima, one u koje ubrajamo i keramiku tipa argive mynjan. Ovaj je primerak prema tome importovan sa strana u niško Pomoravlje, kako je to ocenila i D. Garašanin. Za nas je međutim od značaja i treća keramička vrsta. Bez obzira na razlike u kvalitetu zemlje, koje nesumnjivo ukazuju na lokalne izradjevine, treba pomenuti da je faktura ove keramike često srodna sa onom koju nalazimo na našoj keramici bujanjsko-humske grupe. Kod navedenog primerka iz Braurona, ova odlika jasno dolazi do izražaja. Najzad, ova keramika značajna je za nas iz još jednog razloga. Iskopavanja na Bubnju 1954—1956 godine, pokazala su da se kao jedan od vodećih oblika keramike faze Bujanj-Hum II, ima izdvojiti široka zdela, sa razgrnutim ili koso zasečenim obodom i trakastim drškama ispod oboda, forma kakva je delom tipična za minijsku keramiku i kojoj pripada i pomenuti objekat iz Braurona.²⁷ I u izvesnim drugim odlikama tehnike i fakture, koje ovde samo sumarno navodim, naišao sam na gotovo identičnost pojava srednjeheladskog perioda i onih u fazi Bujanj-Hum II.²⁸ Na značaj ove pojave, koja se odlično daje uskladiti sa datiranjem najvećeg dela importovanih objekata na Velikoj Humskoj Čuki vratiću se još u kasnijem izlaganju.

²⁵ Probna iskopavanja na ovom mestu vršio je I. Papadimitriou, sa kojim sam i obišao sam lokalitet.

²⁶ Frödin-Persson, op. cit., 260 i d.

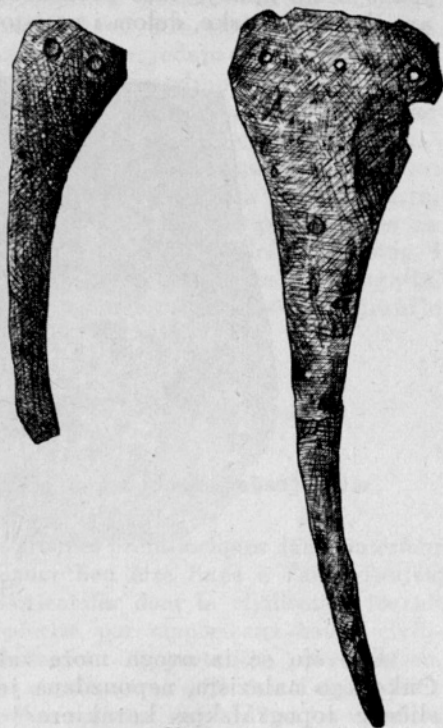
²⁷ Za podelu bujanjsko-humske grupe up. M. Garašanin, Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Actes de la IIIe session 1950 (1953), 102 i d., čime se koriguje i dopunjava stara podela A. Oršić-Slavetića. Iskopavanja na Bubnju potvrdila su uglavnom tada stvorenu podelu, proširujući je samo u izvesnim daljim detaljima. Tako je faza Bujanj-Hum I mogla biti podeljena u dva razdoblja a i b, od kojih poslednje, obuhvatajući sve osnovne odlike razdoblja a, sadrži još i importovane badenske i kostolačke grupe. Takođe je ustanovljeno da fazi Bujanj-Hum II (Oršić-Slavetić, Unterstufe III—IV), sleduje još jedna faza Bujanj-Hum III, čiji vodeći oblik, grubi i dosta visoki sud sa dve drške, može da se poveže donekle i sa sudovima perjamoške grupe u Banatu i Pomorišju. Takođe su tek ova iskopavanja pokazala da oblik o kome je na ovom mestu reč predstavlja jednu od vodećih formi bujanjsko-humske grupe II.

²⁸ Pored opšte analogije pomenute gore, napominjam i izvesne direktne paralele. Tako jednom tipičnom obliku minijskog pehara sa dve drške koje ne dopiru do oboda, u tehnici argive mynjan (muzej u Argosu) direktno odgovara primerak naden 1955 godine prilikom iskopavanja na Bubnju na Pepelištu I koje pripada fazi Bujanj-Hum II (terenski inventar br. 250/1955). Među materijalom iz Egeje u komparativnoj zbirci engleske škole u Atini, nalazi se veći broj fragmenata srednjeheladske keramike sa efektima raznih boja postignutim raznim intenzitetom pečenja, što takođe predstavlja jednu od tipičnih pojava u keramici faze Bujanj-Hum II. Prvi preliminarni izveštaj o iskopavanjima na Bubnju u 1954, koji već obuhvata glavne podatke o ovim karakterističnim odlikama bujanjsko-humske grupe, nalazi se u štampi.

Iz gore iznetog proizlazi, dakle, da elementi importa ustanovljeni na Velikoj Humskoj Čuki pripadaju različitim epohama: ranoj i srednje-heladskoj, što nesumnjivo govori u prilog njihovom stratigrafskom razlikovanju u pomenutom nalazištu. Nažalost, doskora, u ovom smislu nije bilo moguće doneti makakve preciznije podatke: kao što je poznato, dnevnik sa iskopavanja M. Grbića 1934 godine na Velikoj Humskoj Čuki propao je u toku II svetskog rata. U vezi sa ovakvim stanjem, 1956 godine, preduzeta su nova kontrolna iskopavanja na Velikoj Humskoj

Sl. 4.

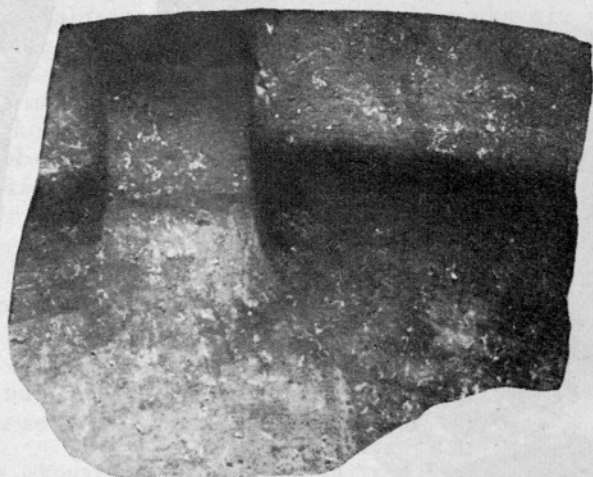

Sl. 5.

Čuki.²⁹ Vodeći računa o karakteru i topografiji terena, strmog brežuljka dominantnog i teško pristupačnog, sa vrlo ostrim padinama u svim pravcima i sa gornjim platoom u padu u pravcu sever-jug, radovi su preduzeti tako što su blokovi, dimenzija 3×3 m, bili postavljeni u grupama, na severnom, srednjem i južnom delu platoa, i to u jednoj osovini pravca sever-jug. Ovakvim načinom rada trebalo je obezbediti pregled stratigrafije terena u njegovim glavnim delovima. Mora se nažalost podvući da postignuti rezultati pokazuju da se materijal sa Velike Humske Čuke stratigrafski teško može iskoristiti. Sam brežuljak sastavljen je od krečnjaka, tako da je zdravica ili krečnjačka stena ili kamenje nastalo raspa-

²⁹ Radove je finansirao Narodni muzej u Nišu, a rukovodili su D. Garašanin i potpisani uz saradnju D. Krstića, kustosa Narodnog muzeja u Beogradu.

danjem te stene. Prirodni pad terena na gornjem platou povukao je za sobom i izvesne kliženje slojeva u pravcu juga, dok su postojanjem kasnijeg života u rimsko-vizantiskom i slovenskom periodu, gornji slojevi u znatnoj meri poremećeni. Ovo pogotovu, uzme li se u obzir da prosečna debljina sloja iznosi jedva oko 1,50 m. Tako je, posebno na jugu, gde se preko njega nagomilalo više nanosa, dobro sačuvan samo najstariji sloj faze Bujanj-Hum I, a dok se iznad njega, u kulturnom sloju i humusu nalazi mešavina raznih elemenata, faze Bujanj-Hum II, jedno nešto mlađe faze bronzanog doba,³⁰ kao i kasnijih epoha pored antičke i slovenske, delom i praistoriskih.³¹

Sl. 6.

Kao što se iz ovoga može zaključiti, stratigrafija Velike Humske Čuke kao nalazišta, nepouzdana je slično stratigrafiji mnogih nalazišta sličnog topografskog karaktera.³² Ipak, smatram da se svi elementi importa srednjeheladskog perioda na ovom lokalitetu, mogu iskoristiti za utvrđivanje hronoloških odnosa: oni se imaju vezati za fazu Bujanj-Hum II, s obzirom na usku povezanost izvesnih vodećih kulturnih elemenata ove faze sa onima u srednjeheladskom periodu.

Na taj način, makar i indirektno predmeti importa na Velikoj Humskoj Čuki imaju svoj osobit značaj za hronologiju naše praistorije. Ovo

³⁰ Tako je na Humskoj Čuki nađeno još ranije ornamentisanih fragmenata keramike čiji motivi, iako u tehnici ornamentike faze Bujanj-Hum II, izlaze iz okvira uobičajenih ornamenta ove faze. Up. napr. M. Garašanin, op. cit., Pl. 8,2 primerak s leva (sa drškom). Upadljivo je da i drške kružnog preseka sa dugmastim ispupčenjem nedostaju iz dosadašnje 3 kampanje na Bujanju, dok su nađene u većem broju u poremećenim delovima sloja Velike Humske Čuke.

³¹ Tako je nađeno i jedno tipično i dobro očuvano koplje faze halštat A.

³² Ovde pomišljam na primer na dobro poznatu situaciju na velikom broju ilirskih nalazišta-gradina.

pogotovu, uzme li se u obzir da ponovljena analiza ovoga materijala na bazi detaljnije komparacije sa grčkim materijalom i uz uzimanje u obzir novih nalaza iz Grčke, potvrđuje da se u pomenutim slučajevima zaista radi o importu, a da faza Bubanj-Hum II, uzeta u celini, pokazuje i nesumnjive elemente srodnosti sa srednjeheladskim periodom. No, važnost ovih elemenata datacije prelazi okvire naše zemlje. Dobijanje čvrste baze za datiranje faze Bubanj-Hum II omogućuje, povezivanjem ove naše kulturne grupe sa pojavama u drugim zemljama, dobijanje sigurnijih osnova za datiranje jednog odredjenog perioda, za provlačenje jednog odredjenog hronološkog horizonta, kroz šira područja Balkana. Ne želim ovde ulaziti u detalje. Nabaciću samo jedan od tih problema: pitanje kulture bronzanog doba u Bugarskoj, posebno njenom južnom delu, kulture tipa Junacite III, kome danas možemo pripisati i odredjene faze razvitka u Raskopanici i Bikovu.³³ Uska povezanost ove kulturne grupe sa našom fazom Bubanj-Hum II apsolutno je nesumnjiva. Ovakve veze, sa mogućnošću sigurnijeg hronološkog opredeljenja koje pružaju, makar i donekle indirektno, naši nalazi, otvara široke perspektive za dalje unapredjenje ispitivanja nekih faza bronzanog doba istočnog i srednjeg Balkana, koje su dobrim delom ostale do danas terra incognita, i čije se plansko ispitivanje na širokim osnovama tek počinje jasnije očitavati i sagledati.

RÉSUMÉ

Quelques remarques sur la chronologie du groupe de Bubanj--Hum

La chronologie relative et absolue des groupes préhistoriques dans l'intérieur de la Péninsule Balcanique, peut en premier lieu être fixée à l'aide d'objets d'importation provenant des régions sud-orientales dont la civilisation fournit des possibilités plus amples de datation précise, par rapport aux hautes civilisations de Bubanj-Hum à l'aide d'objets d'importation, provenant en premier lieu de la Grèce. Les objets en question ont déjà fait l'objet d'une étude de D. Garašanin (3), dont nous pouvons appuyer aujourd'hui les résultats de quelques arguments nouveaux. La coupe fig. 1 appartient à l'helladique ancien, ou plus précisément à la phase finale de cette période, comme semblent le prouver également les résultats des fouilles nouvelles de D. Theoharis à Raphina (4). Le couteau recourbé de Velika Humska Čuka (fig. 5) trouve des analogies très proches dans un objet semblable d'Asine (helladique moyen), de même que dans

³³ Za Junacite up. V. Mikov, *Godišnik-Plovdiv 1937—1939* (1940), 72, sl. 25 (sudovi sa šiljatim dnom delom sa ornamentikom kao u fazi Bubanj-Hum II. Up. identični oblik M. Garašanin, op. cit., Pl. 15.2; za Raskopanicu P. Detev, *Izvestia Bulletin de l'Institut archéologique bulgare XVII* (1950), 181 i d., sl. 123, 7, 124, 7, 124, 1—6 (isti oblici sudova, delom sa ornamentima koji odgovaraju onima u fazi Bubanj-Hum II, napr. *ibid.*, sl. 150 A. Zanimljivo je da se razvoj suda sa šiljatim dnom ovde može pratiti i u starijem sloju naselja, što bi moglo biti od interesa za utvrđivanje ovoga elementa u okviru bubanjsko-humske grupe. Up. osobito *ibid.*, 172 i d., sl. 110, 9—11); za Bikovo-Dončovu mogilu, gde se u gornjem sloju javlja opet karakteristična ornamentika vezana za fazu Bubanj-Hum II up. Detev, *Godišnik-Plovdiv* (1954, 179, sl. 55.

un exemplaire provenant des fouilles d'Argos (7—8). Une variante plus ancienne du même type est représentée par l'exemplaire helladique ancien de Lerna (fig. 5) (9). La variante de Velika Humska Čuka doit être datée de l'helladique moyen, comme celles d'Asine et d'Eutresis (11—12).

La coupe à une anse dépassant le bord a été attribuée avec raison par D. Garašanin à l'helladique moyen (15—16). Une forme semblable est représentée du reste dans le Schachtgrab IV de Mycènes (17). Un exemplaire presque identique au nôtre en ce qui concerne sa technique et sa forme a été découvert au cours des fouilles de Theoharis à Iolkos (fig. 3 dûe à l'amabilité de Mr. Theoharis).

Le fragment dit mynien de Velika Humska Čuka, me paraît après une étude plus approfondie de cette sorte de céramique en Grèce, pouvoir réellement lui être attribué (fig. 4). Il s'agit d'une sorte de céramique se rattachant étroitement aux différentes formes du mynien local, accompagnant en Grèce le mynien »classique« (22—23). Il est important de noter que du reste la céramique de la phase Bubanj-Hum II se rattache, elle-aussi, étroitement aux types de céramique souvent plus grossière rattachés à la céramique mynienne (24—28), dont nous reproduisons comme exemple un fragment provenant de Brauron. Les éléments d'importation provenant de Velika Humska Čuka sont donc importants pour la datation de cette station. Malheureusement nous ne possédons pas de données sur leur situation stratigraphique. Les fouilles exécutées récemment par D. Garašanin et moi dans cette importante localité ont démontré du reste que les couches de Velika Humska Čuka étaient en grande partie bouleversées. Nous constatâmes sur le plateau de la localité que la couche inférieure, appartenant à la phase Bubanj-Hum Ia, n'a pas été endommagée. La couche superposée comprenait des éléments de civilisation allant de la phase Bubanj-Hum II, jusqu'aux périodes byzantine et slave. Le bouleversement est dû au glissement des couches, ainsi qu'à l'emploi réitéré de la fortification naturelle de Humska Čuka à différentes époques. Les éléments rattachés à l'helladique moyen doivent néanmoins appartenir à la période Bubanj-Hum II, étant donné que celle-ci, comme nous venons de le montrer comprend également d'autres éléments apparentés étroitement à la céramique mynienne.